

Δ. ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ

1. Η αγωγή και η αλληλοδιδακτική μέθοδος

α. Η γέννηση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου και η καθιέρωσή της στην Ελλάδα

Στην Ευρώπη στα τέλη του 18ου αιώνα η αντίληψη ότι η κοινωνική θέση του ατόμου προσδιορίζεται από τη Θεία Πρόνοια, αντίληψη που ευνοούσε τη λειτουργία ενός ιδιωτικού σχολικού δικτύου, δέχτηκε σφοδρότατη κριτική από τους εκπροσώπους της φιλελεύθερης ιδεολογίας, οι οποίοι υποστήριξαν την ανάγκη υιοθέτησης από το κράτος της λαϊκής εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα στη Μ. Βρετανία, την πιο αναπτυγμένη βιομηχανικά χώρα, η ιδέα μιας υποχρεωτικής και δωρεάν λαϊκής εκπαίδευσης στηριζόταν σ' ένα «εθελοντικό» και «φιλανθρωπικό» σύστημα, γιατί το κράτος δεν ήταν διατεθειμένο να αναλάβει το οικονομικό κόστος ενός εθνικού δικτύου στοιχειώδους εκπαίδευσης. Έτσι γεννήθηκε η αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας, η οποία εξασφάλιζε οικονομία σε σχολικά κτίρια, αφού μια μεγάλη παραλληλόγραμμη αίθουσα αρκούσε, για να στεγάσει μεγάλο πλήθος μαθητών, οικονομία σε δασκάλους, αφού η διδασκαλία γινόταν από τους ίδιους τους μαθητές, οικονομία σε βιβλία, αφού τα μαθήματα διδάσκονταν από ειδικούς πίνακες.

Συγκεκριμένα: Εκατοντάδες μαθητές μπορούσαν να στεγαστούν στο ίδιο σχολείο με ένα δάσκαλο, του οποίου ο ρόλος είχε κυρίως εποπτικό χαρακτήρα, εφ' όσον η διδασκαλία γινόταν από

τους «πρωτόσχολους», δηλαδή από τους καλύτερους και περισσότερο προχωρημένους μαθητές. Οι μαθητές κατατάσσονταν σε οκτώ κλάσεις για κάθε μάθημα, οι οποίες καταρτίζονταν κάθε μήνα ανάλογα με την πρόοδο των μαθητών. Δηλαδή ένας μαθητής μπορούσε να είναι στη Δ' κλάση της γραφής, στη Ζ' κλάση της ανάγνωσης, στη Γ' κλάση της αριθμητικής ανεξαρτήτως της ηλικίας του. Η διδασκαλία των μαθημάτων διεξαγόταν σε δύο κύκλους, αφ' ενός στα θρανία και αφ' ετέρου στα ημικύκλια. Τα θρανία ήταν τριών κατηγοριών: τα «διάμμια» γραφεία, στα οποία οι μαθητές των μικρότερων κλάσεων μάθαιναν να γράφουν στην άμμο βάσει ορισμένων υποδειγμάτων, τα γραφεία για τα «αβάκια», που ήταν πλάκες μαύρου σχιστόλιθου και χρησιμοποιούνταν στις μεσαίες κλάσεις αντί για χαρτί, και τα γραφεία για χαρτί στις ανώτερες κλάσεις. Μετά την ολοκλήρωση του κύκλου διδασκαλίας στα θρανία, οι μαθητές κατά κλάση έπαιρναν τη θέση τους στα ημικύκλια και διδάσκονταν από ειδικούς πίνακες. Τα ημικύκλια, αρχικά από ξύλο ή σίδερο και αργότερα απλά, χαράσσονταν στο έδαφος και βρίσκονταν περιμετρικά στη σχολική αίθουσα. Επάνω από τα ημικύκλια τοποθετούνταν οι πίνακες του μαθήματος που διδασκόταν κάθε φορά. Οι πρωτόσχολοι, οι ικανότεροι των μαθητών, επιλέγονταν από το δάσκαλο, είχαν την ευθύνη της διδασκαλίας και διοίκησης των μαθητών. Ο «γενικός πρωτόσχολος» καθοδηγούσε τους πρωτόσχολους των κλάσεων, οι οποίοι διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες, τους «υπαγορευτές» των θρανίων και τους «ερμηνευτές» των ημικυκλίων. Εκτός από τη διδασκαλία οι πρωτόσχολοι φρόντιζαν για την πειθαρχία μέσα και έξω από το σχολείο. Η διοίκηση των πρωτόσχολων στηριζόταν σ' ένα σύστημα μηχανικών εντολών. Με ένα κουδούνι και μια σφραγίδα έδιναν το σύνθημα για την έναρξη και παύση των μαθημάτων, ενώ με τις κινήσεις των χεριών τους καθοδηγούσαν τους μαθητές για την είσοδο και έξοδο από τα θρανία, για τη μετακίνηση στα ημικύκλια κλπ.

Η συστηματική οργάνωση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου οφείλεται στο σκώτο αγγλικανό κληρικό Andrew Bell. Ο Bell

ανέλαβε το 1787 τη διεύθυνση ενός στρατιωτικού ασύλου, που είχε ιδρύσει η Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών για ορφανά από ευρωπαίους γονείς. Σ' αυτό το στρατιωτικό άσυλο στο Μαντράς των Ινδιών πρωτοεφαρμόσθηκε η αλληλοδιδακτική μέθοδος και ο Bell, επιστρέφοντας στην Αγγλία, πρότεινε το σύστημά του και υιοθετήθηκε από μερικά σχολεία των βιομηχανικών περιοχών. Επίσης ένας άλλος Άγγλος, ο Joseph Lancaster, υιοθέτησε το ίδιο σύστημα σε σχολείο που άνοιξε το 1796. Το σύστημα του Lancaster, το οποίο και διαδόθηκε, διέφερε από τον Bell. Ο Bell ως παιδαγωγός αναγνώριζε στην παιδική ηλικία τη ροπή προς την αταξία, ενώ ο Lancaster οργάνωσε το σχολείο του στη βάση μιας στρατιωτικής πειθαρχίας, που εντυπωσίαζε με το σύστημα ποινών και βραβεύσεων, ένα σύστημα που αποσκοπούσε, κατά το Lancaster, στη μαζική ηθικοποίηση των εργατικών τάξεων.⁹⁰ Στη M. Βρετανία η αλληλοδιδακτική μέθοδος εξυπηρέτησε την εγκαθίδρυση ενός συστήματος λαϊκής εκπαίδευσης, το οποίο, επειδή ακριβώς δεν ήταν ολοκληρωμένο σύστημα στοιχειώδους εκπαίδευσης και δεν απαιτούσε βιβλία ούτε πολλούς δασκάλους και κτίρια, γι' αυτό και δεν αντιμετώπισε την αντίδραση του ανερχόμενου βιομηχανικού συστήματος, το οποίο στηριζόταν στην παιδική εργασία. Εξάλλου η επερχόμενη αστική κοινωνική εξέλιξη απαιτούσε και τη μείωση του αναλφαβητισμού. Στη Γαλλία με πρωτοβουλία του Ναπολέοντα από το 1810 εκδηλώνεται μεγάλο ενδιαφέρον για την οργάνωση στοιχειώδους εκπαίδευσης. Η εισαγωγή της αλληλοδιδακτικής μεθόδου υποστηρίχθηκε από την «Εταιρεία Ενθάρρυνσης της Εθνικής Βιομηχανίας» καθώς και από το Ναπολέοντα. Το 1815 δημοσιεύθηκε στη Γαλλία το πρώτο επίσημο έγγραφο για την αλληλοδιδακτική μέθοδο και ήταν η αναφορά του υπουργού των Εσωτερικών Lazare Carnot προς το

90. Για το σύστημα της αλληλοδιδακτικής μεθόδου των A. Bell και J. Lancaster βλ. D. Salmon (επιμ.), *The Practical Parts of Lancaster's «Improvements» and Bell's «Experiment»*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1932, όπου και αναδημοσιεύονται αποσπάσματα από τα έργα των Bell και Lancaster.

Ναπολέοντα. Με τη Γαλλική Επανάσταση η Καθολική Εκκλησία θα περιθωριοποιηθεί και θα χάσει τον έλεγχο της εκπαίδευσης, γι' αυτό και η αντίδρασή της για «το παιδί της επανάστασης», δηλαδή την αλληλοδιδακτική μέθοδο, ήταν μεγάλη. Στην πορεία όμως η αλληλοδιδακτική αμφισβητήθηκε ως παιδαγωγική μέθοδος και τελικά το 1833 ο νόμος Guizot για τη στοιχειώδη εκπαίδευση εισήγαγε τη συνδιδακτική μέθοδο, που ήταν γερμανική εμπειρία.⁹¹

Από το 1820 θα ενταθεί η διαμάχη ανάμεσα στους υποστηρικτές και στους επικριτές της αλληλοδιδακτικής μεθόδου. Το ζητούμενο ασφαλώς και για τις δύο πλευρές είναι κοινό: η πειθαρχία. Οι μεν υποστηρικτές της αλληλοδιδακτικής θεωρούν ότι τα παιδιά διδάσκονται να πειθαρχούν σε απρόσωπους κανόνες δικαιίου, όπως το απαιτεί η ίδια η αστική κοινωνία, επειδή ακριβώς η αλληλοδιδακτική στηρίζεται στην αρχή της μη επέμβασης του δασκάλου και της απορροσωπούσης της εξουσίας του προτρέποντας με τη βοήθεια ενός συστήματος ποινών και επαίνων στην υπακοή σε σχολικούς κανόνες. Από την άλλη οι επικριτές της αλληλοδιδακτικής αντιτάσσουν ότι η μέθοδος αυτή στηρίζεται σε μια κωδικοποιημένη μηχανική μέθοδο, η οποία οδηγεί απλά και μόνο σε μια παθητική πειθαρχία. Και αυτό, γιατί δεν υπάρχει η επαφή του δάσκαλου με το μαθητή. Οι ερωτήσεις, οι απαντήσεις κατα-

91. Για την ιστορία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης από τη Γαλλική Επανάσταση ως την κατάργηση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου βλ. M. Gontard, *L'enseignement primaire en France de la Révolution à la loi Guizot (1789-1833)*, Société d'Édition «Les Belles Lettres», Παρίσι 1959. Επίσης βλ. P. Giolitto, *Histoire de l'enseignement primaire au XIXe siècle. L'organisation pédagogique*, Nathan, Παρίσι 1983. Ειδικότερα για την εισαγωγή της αλληλοδιδακτικής στη Γαλλία βλ. M. Gontard, «Un aspect des luttes de partis en France au début de la Restauration: la question de l'enseignement mutuel», *Etudes (Collection de la Bibliothèque de la Révolution de 1848)*, XV (1953), σσ. 48-63. Για τις ομοιότητες και διαφορές των διδακτικών συστημάτων στην Αγγλία και Γαλλία βλ. P. Hunkin, *Enseignement et politique en France et en Angleterre. Etude historique et comparée des législations relatives à l'enseignement en France et en Angleterre depuis 1789*, Institut Pédagogique National, Παρίσι 1962.

γράφονται στους αναρτημένους πίνακες, οι μαθητές αποστηθίζουν με τη βοήθεια άλλων συμμαθητών τους λέξεις, προτάσεις, ιδέες, με εντολές των δακτύλων ή της σφυρίκτρας γράφουν, διαβάζουν, βγαίνουν από την αίθουσα κλπ. Ο δάσκαλος δεν εξηγεί τίποτα και συνεπώς ο μαθητής δεν αντιλαμβάνεται την ουσία όλων αυτών που μαθαίνει. Το καθήκον του δασκάλου για τους επικριτές της αλληλοδιδακτικής είναι η διαμόρφωση της ηθικής συνείδησης του παιδιού και αυτό τον ουσιώδη σκοπό δεν εξυπηρετεί το αλληλοδιδακτικό σχολείο. Τελικά στην εικοσαετία 1830-1850 το αλληλοδιδακτικό σύστημα υποχώρησε παντού στην Ευρώπη.⁹²

Στις τελευταίες δεκαετίες του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα παρατηρείται στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό η απαρχή μιας πνευματικής αναγέννησης, ο νεοελληνικός διαφωτισμός. Πριν την Επανάσταση του 1821 δεν υπήρχε οργανωμένη εκπαίδευση και ουσιαστικά τη φροντίδα της παιδείας είχε αναλάβει η Εκκλησία. Επί πλέον σε μεγάλο βαθμό η οργάνωση και λειτουργία των σχολείων εξαρτιόταν από τις τοπικές οικονομικές δυνατότητες. Οπωσδήποτε η γνώση ήταν έντονα θεολογική, ενώ η διδασκαλία σχολαστική ακολουθούσε την «ατομική» μέθοδο, όπου ο δάσκαλος δίδασκε χωριστά τον κάθε μαθητή.⁹³ Με την εξάπλωση των ιδεών του διαφωτισμού οι ευημερούσες ελληνικές κοινότητες του βαλκανικού χώρου συνειδητοποιούν την ανάγκη για τη μόρφωση αλλά και την ανάγκη για την καθιερώση νέων αξιών, παιδόμοιων με αυτές που κυριάρχησαν στην Ευρώπη με το διαφωτισμό. Επιφανείς λόγιοι, όπως ο Ιώσηπος Μοισίδας, ο Νεόφυτος Βάμβας, ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Στέφανος Κομμητάς, ο Δημήτριος Δάρβαρης κ.ά., έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση και στην προσπάθειά τους να την αποσυνδέσουν από

92. G. Vincent, *L'école primaire française. Etude sociologique*, Editions de la Maison des Sciences de l'homme, Λυών 1980, σσ. 78-80.

93. Για την προεπαναστατική εκπαίδευση βλ. Μ. Ι. Γεδεών, *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, επιμ. Α. Αγγέλου και Φ. Ηλιού, Αθήνα 1976. Επίσης βλ. και υποσημείωση 2.

τη θρησκεία ασχολήθηκαν με παιδαγωγικά ζητήματα. Πολλοί από τους στοχαστές αυτούς υιοθέτησαν την αλληλοδιδακτική μέθοδο υποστηρίζοντας μάλιστα ότι πρώτοι την εφεύρονταν οι αρχαίοι Έλληνες.⁹⁴ Αυτός που πρώτος εισήγαγε στα σχολεία της προεπαναστατικής Ελλάδας την αλληλοδιδακτική μέθοδο ήταν ο Γεώργιος Κλεόβουλος. Είχε διδαχθεί τη μέθοδο στη Γαλλία και την εφάρμοσε το 1819 στο σχολείο του στο Ιάσιο. Παράλληλα συνέταξε εγχειρίδιο και τύπωσε πίνακες της ανάγνωσης. Στη συνέχεια, το 1820, ο Αθανάσιος Πολίτης εισήγαγε την αλληλοδιδακτική στα σχολεία των Ιονίων νήσων, ενώ από το 1819 λειτούργησε στη Μάνη το πρώτο αλληλοδιδακτικό σχολείο με ιδρυτή τον Χριστόφορο Περραιβό.⁹⁵ Εξάλλου και ο σπουδαιότερος διαφωτι-

94. Ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ υπό την επίδραση του Locke και του εμπειρισμού εισήγαγε στη νεοελληνική σκέψη τη θέση ότι ο άνθρωπος γεννιέται *tabula rasa* και κυρίαρχο ρόλο στη διάπλασή του παίζουν η οικογένεια και ο δάσκαλος. Βλ. Π. Κιτρομιλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ*, *Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης το 18ο αιώνα*, Μορφωτικό Ινστιτούτο Εθνικής Τραπέζης (MIET), Αθήνα 1985, σσ. 190-208. Επίσης ο Δημήτριος Δάρβαρης επισήμανε την αναγκαιότητα εισαγωγής στα σχολεία μιας «κοινής, συμφόνου, και ορθής μεθόδου, διδάσκουσας τους κανόνας της παραδόσεως των μαθημάτων, διορίζουσας όλας τας τάξεις και προόδους των μαθητών, και περιέχουσας όλον το σύστημα της στοιχειώδους και υψηλοτέρας μαθήσεως». Για τον Δ. Δάρβαρη η μέθοδος, τα ειδικά σχολικά εγχειρίδια για κάθε μάθημα, προκειμένου να καθοδηγούν το δάσκαλο στο έργο του, καθώς και η σύσταση «τροφείων», για να διδάσκεται ο δάσκαλος τη μέθοδο, είναι βασικές εκπαιδευτικές προϋποθέσεις. Βλ. Δ. Ν. Δάρβαρης, «Παρατηρήσεις τινές και σημειώσεις περί της διδακτικής μεθόδου και της διορθώσεως των Σχολείων», *Ερμής ο Λόγιος*, τόμ. Α', 1811, σσ. 122-128 και σσ. 147-150 (φωτ. ανατ., Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο - ΕΛΙΑ, Αθήνα 1988). Στα 1816 στο Λόγιο Ερμή δημοσιεύθηκε μετάφραση του έργου του Charles de Lasteyrie, ο οποίος είχε υιοθετήσει την αλληλοδιδακτική μέθοδο. Βλ. «Παιδαγωγική», *Ερμής ο Λόγιος*, τόμ. ΣΓ', 1816, σσ. 3-9, 17-21, 33-43, 113-124 (φωτ. ανατ. ΕΛΙΑ, Αθήνα 1989). Τέλος ο Ιώσηπος Μανουήλ Δούκας σε κείμενό του στο Λόγιο Ερμή υποστήριξε ότι πρώτοι ο Πλάτωνας, ο Λυκούργος κ.ά. εφάρμοσαν την αλληλοδιδακτική μέθοδο. Βλ. Μ. Δούκας, «Περί του νέου των κοινών σχολείων συστήματος», *Ερμής ο Λόγιος*, τόμ. ΣΓ', 1816, σσ. 386-390 (φωτ. ανατ., ΕΛΙΑ, Αθήνα 1989).

95. Για την υιοθέτηση και εφαρμογή της αλληλοδιδακτικής από τον Γ. Κλεό-

στής, ο Αδαμάντιος Κοραής, υποστήριξε την αλληλοδιδακτική μέθοδο, μιας και με ελάχιστα μέσα και με γρήγορο ρυθμό έδινε τη δυνατότητα να εξαπλωθεί η στοιχειώδης εκπαίδευση. Επί πλέον ο Αδ. Κοραής, ζώντας στο Παρίσι και βλέποντας τις αντιδράσεις της Καθολικής Εκκλησίας για την αλληλοδιδακτική, είχε ακόμα ένα σοβαρό λόγο, για να υποστηρίξει την αναγκαιότητα εφαρμογής της νέας μεθόδου στα ελληνικά σχολεία, τα οποία πίστευε ότι έπρεπε να απαγκιστρωθούν από την εκκλησιαστική παιδεία.⁹⁶ Στα χρόνια της Επανάστασης πρώτη η Πελοποννησιακή Γερουσία ανήγγειλε στις 27 Απριλίου 1822 την ίδρυση στην Τρίπολη αλληλοδιδακτικού σχολείου, ενώ λίγο αργότερα, το 1823, η Β' Εθνοσυνέλευση στο Άστρος με το άρθρο πέντε⁹⁷ (κεφ. Ι') στο Νόμο της Επιδαύρου εισήγαγε επίσημα την αλληλοδιδακτική μέθοδο. Επίσης ο Γεργόριος Κωνσταντάς το 1824 ως έφορος της Παιδείας ήταν υπεύθυνος «να εισάξῃ μέθοδον την απλουστέραν, ευκολωτέραν και επιτηδειοτέραν να επιτυγχάνη την παίδευσιν των νέων» και «όπου ο τόπος είναι ικανός να συστήση να συσταθώσι και αλληλοδιδακτικά». Ακόμη στο σχέδιο που εκπόνησε η πενταμελής επιτροπή για την οργάνωση της εκπαίδευσης προτεινόταν και η ίδρυση στο Άργος διδασκαλείου, στο οποίο οι δάσκαλοι θα μπορούσαν να εκπαιδεύονται στην αλληλοδιδακτική μέθοδο.⁹⁸

βουλὸ βλ. Χ. Χριστόπουλος, *Γενικὴ Ἐκθεσις...*, δ.π., σ. 2. Επίσης για την εισαγωγή της αλληλοδιδακτικής από τον Αθ. Πολίτη στα Ιόνια νησιά βλ. Γ. Κλεόβουλος, «Επιστολή περί της Αλληλοδιδακτικής μεθόδου», *Ἐργμής ο Λόγιος*, τόμ. Θ', 1819, σσ. 27-34 (φωτ. ανατ., ΕΛΙΑ, Αθήνα 1990). Επίσης βλ. Γ. Λεοντίνης, «Ο θεσμός και η λειτουργία του αλληλοδιδακτικού σχολείου στα Επτάνησα» στο *Πρακτικό των Συμποσίων Το Ιόνιο: Οικολογία-Οικονομία-Ρεύματα Ιδεών*, Ζάκυνθος 1985, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Αθήνα 1990, σ. 125-148. Τέλος για τον Χρ. Περδαϊβό βλ. Π. Ι. Κοκκώνης, *Εγχειρίδιον περὶ δημοτικῆς εκπαίδευσεως ή Οδηγός περὶ μεθόδων διδακτικῶν συνδιδακτικῆς καὶ μικτῆς, καὶ περὶ νηπιακῶν σχολείων*, Αθῆναι 1863, σσ. 45-46.

96. Για τις κατηγορίες του Αδ. Κοραή εναντίον των μοναχών εξαιτίας της αποστροφής τους στην αλληλοδιδακτική βλ. Αδ. Κοραής, *Ἄπαντα τα πρωτότυπα ἔργα*, επιμ. Γ. Βαλέτας, 4 τόμοι, Αθήνα 1965, τόμ. A1, σσ. 264, 305-306, 343.

97. Βλ. το κείμενο της Πελοποννησιακής Γερουσίας στο Α. Β. Δασκαλάκης,

Όταν τελείωσε ο πόλεμος της ανεξαρτησίας και είχε απελευθερωθεί μόνο το ένα τρίτο των ελληνικών εδαφών, οι περισσότερες πόλεις είχαν ερημωθεί, ενώ τα ελάχιστα σχολεία που υπήρχαν είχαν αποδιοργανωθεί. Σε έκθεση του Γρ. Κωνσταντά προς τον ιταλό φιλέλληνα Joseph Pecchio αναφέρεται ότι το 1825 λειτουργούσαν περίπου 11 αλληλοδιδακτικά σχολεία και 13 γραμματοδιδασκαλεία.⁹⁸

Με την άφιξη του Ι. Καποδίστρια ως κυβερνήτη της χώρας το ξήτημα της εκπαίδευσης θα λάβει μια περισσότερο συστηματική μορφή. Όπως έχουμε αναφέρει, ο Ι. Καποδίστριας είχε ενθουσιασθεί από το σύστημα του παιδαγωγού Emanuel von Fellenberg, πλην όμως αναγνώριζε ότι δεν υπήρχαν τα ανάλογα οικονομικά μέσα στην Ελλάδα, για να εφαρμόσει πιστά το εκπαιδευτικό σύστημα της Hofwyl. Πιστεύοντας ότι η ομοιομορφία ήταν απαραίτητη για τη σωστή λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος και λαμβάνοντας υπόψη τα οικονομικά της χώρας, αποφάσισε να υποστηρίξει την ενιαία εφαρμογή της αλληλοδιδακτικής στα σχολεία. Γι' αυτό και προχώρησε στη σύσταση «Επιτροπής επί της Προπαιδίας», της οποίας αντικείμενο ήταν τα προβλήματα οργάνωσης του σχολικού δικτύου. Μέλη της επιτροπής ήταν ο στενός συνεργάτης του Καποδίστρια γάλλος Henri-Auguste Dutrône, ο Ι. Π. Κοκκώνης, ο οποίος ήταν μαθητής του γάλλου Sarasin, συντάκτη εγχειριδίου αλληλοδιδακτικής, ο Νεόφυτος Νικητόπλος, φιλελεύθερος δάσκαλος και γνώστης της αλληλοδιδακτικής μεθόδου. Παράλληλα στις συνεδριάσεις της επιτροπής συμμετείχε και ο Ανδρέας Μουστοξύδης, αφοσιωμένος στον Καποδίστρια και διευθυντής του Ορφανοτροφείου της Αίγινας. Η επιτροπή έπρεπε να υποβάλει στον κυβερνήτη τις παρατηρήσεις της για την αλληλοδιδακτική και να επιλέξει μια ορισμένη ερμηνεία της, προκει-

ό.π., τόμ. Α', σ. 30-33, και τις αποφάσεις της Β' Εθνοσυνέλευσης στο *Ta Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952* (επιμ. Λ. Αξελός), Αθήνα 1972, σ. 90. Για το διάταγμα περί αρμοδιοτήτων του εφόρου Παιδείας βλ. Α. Β. Δασκαλάκης, ο.π., σσ. 68-70.

98. Βλ. το κείμενο της Έκθεσης στο Α. Β. Δασκαλάκης, ο.π., σσ. 70-74.

μένου να χρησιμοποιηθεί στη συνέχεια από τους δασκάλους στα σχολεία. Η επιτροπή έπρεπε να επιλέξει ανάμεσα: στην ερμηνεία του Κλεόβουλου, στην ερμηνεία του Πολίτη, στην ερμηνεία του Συνέσιου, δασκάλου αλληλοδιδακτικής στην Αθήνα, στην ερμηνεία με τίτλο *Σύστημα αγγλικόν δια τα σχολεία ή εύκολος μέθοδος δια την διδασκαλίαν των παιδιών*, έκδοση της Αγγλικανικής Ιεραποστολής της Μάλτας, και στο γαλλικό εγχειρίδιο του Charles Louis Sarazin με τίτλο *Manuel des écoles élémentaires ou exposé de la méthode d'enseignement mutuel*.⁹⁹ Όμως στην επιτροπή επήλθε ορήξη: από τη μια μεριά ο Κοκκώνης και ο Μουστοξύδης, αφοσιωμένοι στις επιλογές του Καποδίστρια, από την άλλη ο Νικητόπλος, δάσκαλος με φιλελεύθερες απόψεις.¹⁰⁰ Τελικά επικράτησε η άποψη του Κοκκώνη για τη χρήση της αλληλοδιδακτικής του

99. Βλ. σχετικά Λ. Παπαδάκη, *Η αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα-Γιάννινα 1992, σσ. 93-98. Ο Ι. Καποδίστριας είχε στείλει ο ίδιος οδηγίες το 1828 για τη λειτουργία του Ορφανοτροφείου καθορίζοντας το πρόγραμμα, το οποίο ήταν ουσιαστικά στρατιωτικό. Βλ. Α. Δημαράς, σ.π., τόμ. Α', τεμ. 9, σσ. 19-20. Επίσης και ο Γρ. Κωνσταντάς το 1829 συνέταξε για το Ορφανοτροφείο τα *Άξιαματα Παιδαγωγίας*, ένα αμάλγαμα φιλελεύθερων και χριστιανικών-συντηρητικών θέσεων: «Ἐγχαράσσει τις ἀληθῶς θρησκευτικάς εννοίας εις τα παιδάρια με το σέβας μᾶλλον, με το οποίον ομιλεῖ περὶ Θεού, παρά με μελέτας ακατανοήτους. Ο καθημερινός φαβδισμός, αἱ ψύχεις, οι ἐλεγχοὶ μετ’ οργῆς και βαρβαρότητος απαμβλύνουσιν την ψυχήν και μέχρι παντελούς αναισθησίας. Η φύσις, το κλίμα, το είδος της πολιτείας, οι διδάσκαλοι, η συναναστροφή των πολιτών, είναι οι ἀμεσοί συνεργοί της των παιδών μορφώσεως... Η κλασική, λεγόμενη, παιδεία είναι η πλέον ικανή εις μόρφωσην της καρδίας και του νοός. Η Χριστιανική θρησκεία μόνον φέρει τέλειον εξανθρωπισμόν... Το τέλος της παιδείας είναι αρμονία του αυτεξουσίου με τον λόγον». Βλ. Α. Β. Δασκαλάκης, σ.π., σ. 215.

100. Ο Νεόφυτος Νικητόπλος ως δάσκαλος στο αλληλοδιδασκαλικό σχολείο θηλέων της Φιλομούσου Εταιρείας στην Αθήνα επέδειξε μια άλλη, φιλελεύθερη, άποψη έναντι της κωδικοποιημένης-μπχανικής λειτουργίας της αλληλοδιδακτικής: Ο κανονισμός του σχολείου, χωρίς να είναι εκ των προτέρων δεδομένος, συντάχθηκε με τη συνεργασία του δασκάλου και εννέα μαθητριών, εκλεγμένων όχι απαραίτητα από τις καλύτερες ή φρονιμότερες μαθητριες, αλλά από το «κοινόν» του σχολείου. Με τον ίδιο τρόπο εκλέχθηκαν και οι «διοικητές», οι οποίοι υπέγραφαν και αυτοί τις αναφορές του δασκάλου, καθώς και το «Κριτήριον», ένα

Sarazin. Με το διάταγμα της 12.7.1830 ορίσθηκε η υποχρεωτική εφαρμογή στα σχολεία του νέου Οδηγού της αλληλοδιδακτικής μεθόδου του I. P. Κοκκώνη με τίτλο: *Εγχειρίδιον δια τα αλληλοδιδακτικά σχολεία ή Οδηγός της αλληλοδιδακτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου, ενώ δεν άργησε και ο διορισμός του Κοκκώνη ως γενινού επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων.*

Μετά τη δολοφονία του I. Καποδίστρια και την άφιξη του Όθωνα ως βασιλιά του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, οι Βαυαροί κράτησαν μια μάλλον επικριτική στάση έναντι της αλληλοδιδακτικής.¹⁰¹ Εξάλλου οι Γερμανοί ποτέ δεν έδειξαν ιδιαίτερη συμπάθεια στην αλληλοδιδακτική· οι ίδιοι ακολουθούσαν τη συνδιδακτική μέθοδο. Επίσης σε έκθεση του I. Ρίζου, γραμματέα των Εκαλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης, προς την Δ' Επαναληπτική Εθνοσυνέλευση εκφράζεται η ανάγκη πιθανής αλλαγής του «Σαραζανικού συστήματος».¹⁰² Με βασιλικό διάταγμα το 1833 ορίζεται η σύσταση ειδικής επιτροπής, για να υποβάλει προτάσεις σχετικά με το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Μέλη της επιτροπής ήταν: I. P. Κοκκώνης, Κωνσταντίνος Σχινάς, Ανα-

είδος δικαστηρίου από δέκα μαθήτριες, το οποίο έκρινε τη συμπεριφορά των συμμαθητριών τους. Οπωδήποτε αυτές οι σοβαρές για την εποχή καινοτομίες του Νικητόπλου καθίστανται πιο σημαντικές, γιατί διαπνέονται από φιλελεύθερες αντιλήψεις πολιτικής αγωγής. Επί πλέον ούτε ο δάσκαλος είναι αποστασιοποιημένος με βάση την εξουσία του από το σύστημα πειθαρχίας ούτε οι μαθητές υπακούνε μηχανικά, εφ' όσον οι ίδιοι συμμετέχουν ενεργά σ' αυτό. Κι αυτό είναι ένα σοβαρό στοιχείο ανανέωσης της αλληλοδιδακτικής μεθόδου και ίσως αλλαγής του προσανατολισμού της. Βλ. την «Έκθεση» του N. Νικητόπλου προς τους Εφόδους της Φιλομούσου Εταιρείας στο A. Δημαράς, δ.π., τεκμ. 8, σσ. 14-16. Επίσης A. Δημαράς, «Νεόφυτος Νικητόπλος (1795-1846). Για ένα αλλιώτικο ελληνικό σχολείο», *O Ερανιστής*, τεύχ. 11, 1974, σσ. 323-332.

101. Η αλληλοδιδακτική παρουσιάσθηκε ως ένας πολύπλοκος μηχανισμός για μαζική διδασκαλία που είχε μεταφερθεί από το βιομηχανικό τομέα στον τομέα της διανόησης. Βλ. Φρ. Τιρσ, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδας (1828-1833) και τα μέσα, για να επιτευχθεί η ανοικοδόμηση της*, τόμ. 2, Λιψία 1833 (επανέκδοση, Αθήνα 1972), τόμ. Β', σσ. 109-110.

102. Βλ. σχετικά Λ. Παπαδάκη, δ.π., σσ. 123-124.

στάσιος Πολυζωίδης, Αλέξανδρος Σούτσος, Γεώργιος Βενθύλος. Η επιτροπή όμως δεν κατέληξε σε μια από τις δύο μεθόδους, κρίνοντας ότι ορθότερη είναι η συνδιδακτική, αλλά είναι οικονομικά δαπανηρή, η δε αλληλοδιδακτική, ενώ είναι ανεπαρκής, προσφέρει σε γρήγορο χρόνο και με λιγότερα εξόδα τις απαραίτητες στοιχειώδεις γνώσεις. Όμως η εφαρμογή και των δύο μεθόδων κρίθηκε ανέφικτη, μιας και δεν υπήρχε δυνατότητα για ίδρυση και αλληλοδιδακτικών και συνδιδακτικών σχολείων από τους δήμους. Ο Κοκκώνης, ο οποίος εν τω μεταξύ είχε διορισθεί διευθυντής του διδασκαλείου και επιθεωρητής δημοτικών σχολείων, θέση την οποία κατείχε ο Ch. L. Korck, υποστηρικτής της συνδιδακτικής, ήταν αυτός που επέβαλε μια εναλλακτική λύση. Συγκεκριμένα πρότεινε τη διαίρεση του δημοτικού σχολείου σε «κατώτερο» και «ανώτερο» τμήμα· στο μεν κατώτερο οι μαθητές θα διδάσκονταν σύμφωνα με την αλληλοδιδακτική προκαταρκτικές γνώσεις, στο δε ανώτερο θα διδάσκονταν οι πιο προχωρημένοι μαθητές με τη συνδιδακτική. Στο ίδιο σχολείο ο ίδιος δάσκαλος θα εφάρμοζε δυο μεθόδους κι έτσι η οικονομική δαπάνη δε θα ήταν μεγάλη. Βέβαια η όλη επιτυχία εξαρτιόταν πλέον από το δάσκαλο, ο οποίος έπρεπε να αφομοιώσει δύο μεθόδους.¹⁰³ Οι απόψεις του Κοκκώνη έγιναν αποδεκτές κι έτσι ο ίδιος προχώρησε στις απαραίτητες τροποποιήσεις του Οδηγού της αλληλοδιδακτικής. Κυκλοφόρησε το 1842 ο νέος Οδηγός με τίτλο *Εγχειρίδιον ή Οδηγός της Αλληλοδιδακτικής Μεθόδου*. Νέος, τελειοποιημένος και πληρέστερος του μέχρι τούδε εν χρήσει Οδηγού του Σ. [αραξίνου]. Αργότερα, το 1850, με τον ίδιο τίτλο κυκλοφόρησε η δεύτερη έκδοση του νέου Οδηγού με κάποιες τροποποιήσεις σε ορισμένα μαθήματα, οι οποίες δεν ήταν ουσιαστικές και δεν παρεξέκλιναν από το γενικό πνεύμα, όπως είχε διαμορφωθεί με τον Οδηγό του 1842. Το 1852 ο Κοκκώνης ήλθε σε ρήξη με τον υπουργό

103. Για τις εργασίες της επιτροπής βλ. Γ. Λ. Μάουρερ, *Ο Ελληνικός λαός, Χαϊδελβέργη 1835* (ανατ., Αθήνα 1976), σ. 524, Μ. Αμαριώτου, *I. P. Κοκκώνης...*, δ.π., σ. 32, Γ. Χασιώτης, δ.π., σ. 102, και Γ. Βενθύλος, δ.π., τόμ. A', σ. 107.

γό Παιδείας Σταύρο Βλάχο και απομακρύνθηκε από τη θέση του διευθυντή του διδασκαλείου. Το 1854 συγκροτήθηκε τριμελής επιτροπή, για να εξετάσει την τροποποίηση του Οδηγού του 1850. Τελικά το 1856 με μεγάλη καθυστέρηση έγιναν οι προτάσεις της επιτροπής, οι οποίες όμως δεν έθιγαν την ουσία της μεθόδου. Το μόνο σημαντικό ήταν η εισαγωγή στο δημοτικό σχολείο της υποχρεωτικής διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γραμματικής. Ανατέθηκε στον Κοκκώνη να συμπεριλάβει τις τροποποιήσεις κι έτσι έχουμε την τρίτη έκδοση του Οδηγού το 1860. Ωστόσο ο Κοκκώνης δεν περιορίσθηκε στις τροποποιήσεις της επιτροπής, αλλά συμπεριέλαβε κι ένα νέο κεφάλαιο με τίτλο «Εισαγωγικαί Γνώσεις». Περί παιδαγωγίας και διδακτικής και των προς εκτέλεσιν αυτών μέσων».

Οι Οδηγοί αλληλοδιδακτικής του Κοκκώνη χρησιμοποιήθηκαν στη δημοτική εκπαίδευση περίπου μια πεντηκονταετία, δηλαδή μέχρι την οριστική κατάργηση της αλληλοδιδακτικής το 1880. Οι δάσκαλοι κατά τη διάρκεια των σπουδών τους στο διδασκαλείο διδάσκονταν την αλληλοδιδακτική μέθοδο, αλλά και οι δάσκαλοι οι οποίοι ήδη ασκούσαν το επάγγελμά τους ήταν υποχρεωμένοι να ακολουθούν τους Οδηγούς αλληλοδιδακτικής του Κοκκώνη. Είναι λοιπόν απαραίτητο, προκειμένου να προσεγγίσουμε το θέμα της εκπαίδευσης εκπαιδευόμενων, εκπαιδευτικών και εκπαιδευτών, να μελετήσουμε τις βασικές αρχές, τους κανόνες λειτουργίας της αλληλοδιδακτικής μεθόδου. Οι αρχές που διέπνεαν την αλληλοδιδακτική για μισό αιώνα περίπου μόρφωσαν δασκάλους και μαθητές, διαπαιδαγώγησαν γενιές Ελλήνων και επέδρασαν στη διαμόρφωση των σύλλογικών συμπεριφορών και νοοτροπιών. Τόσο η πολιτεία, η οποία έκρινε την αλληλοδιδακτική ως προσφορότερη για οικονομικούς λόγους, όσο και οι εκπαιδευτές, οι οποίοι πήραν την ευθύνη συγγραφής Οδηγών αλληλοδιδακτικής, με κυριότερο τον Κοκκώνη, είναι οι παράγοντες οργάνωσης και λειτουργίας της δημοτικής εκπαίδευσης στη βάση αρχών κανονικοποίησης της γνώσης και συμπεριφοράς. Για τη μελέτη αυ-